

RESSENYES BIBLIOGRÀFIQUES

Per XISCO AVELLÀ
Bibliotecari del GOB Mallorca

Aquesta secció bibliogràfica té l'objectiu de reunir tota la informació dispersa sobre ornitologia balear que apareix publicada en altres revistes i llibres, tant de la nostra comunitat com nacionals o estrangers, i, d'aquesta manera, fer-la més accessible a qualsevol persona interessada en l'ornitologia balear. Aquest apartat recull ressenyes breus en què es ressalten els principals resultats i s'hi aporten teories sobre el contingut de les publicacions rebudes a la biblioteca del GOB.

Un conjunt de col·laboradors realitzen desinteressadament aquestes notes i contribueixen amb el seu esforç a la transmissió d'informació, que podrà tenir una funció en la formació i l'actualització dels coneixements ornitològics dels membres de la nostra associació. Les ressenyes expressen les opinions dels revisors, això vol dir que no reflecteixen necessàriament el parer del GOB. En aquesta desena ocasió aporten a la base de dades 33 referències més.

Llista de col·laboradors: Juan José Bazán, Carles López-Jurado, Jordi Muntaner, Guillem X. Pons, Rafel Mas, i Carlota Viada.

ARTICLES

FERNÁNDEZ CHACÓN, A. 2008. *Efectos de la variabilidad oceanográfica en la supervivencia adulta de un depredador marino*. Memòria d'investigació beca Javier Benedí. IMEDEA. Grup d'Ecologia de Poblacions. Document inèdit.

L'autor relaciona paràmetres demogràfics de dues colònies de *Calonectris diomedea diomedea* de les illes d'es Pantaleu (Andratx) i de Chafarinas-illa Congreso- (Melilla) amb la variabilitat oceanogràfica, utilitzant els índexs climàtics globals (ENSO i NAO). Els índexs ENSO (El Niño-Southern Oscillation) i NAO (North Atlantic Oscillation) proporcionen dades sobre la variabilitat oceanogràfica de l'oceà Pacífic i Atlàntic respectivament. Aquests índexs s'obtenen mesurant les diferències de pressió a nivell de la mar, entre Tahití i Darwin (Illes Galàpagos) per a ENSO, i

entre Islàndia i les Açores per a NOA. Valors ENSO negatius implica episodis càlids al Pacífic Tropical Est, episodis coneguts com El Niño, mentre que valors positius impliquen episodis freds, coneguts com La Niña. A l'Atlàntic, valors positius de NAO impliquen un reforçament de l'anticicló de les Açores i viceversa.

L'objectiu de l'anàlisi és estimar la supervivència adulta en aquestes dues colònies i veure com se relaciona aquest paràmetre amb variables climàtiques per a poder establir prediccions sobre el futur de les colònies amb un escenari de canvi climàtic.

Les sèries analitzades van des de l'any 2000 fins al 2008 amb tècniques de marcatge i recaptura d'individus durant una àmplia temporada de cria (febrer-octubre). S'han avaluat gràcies a dues visites: maig-juny moment en

què moltes parelles han realitzat la posta; i revisats, novament, en setembre-octubre, per poder registrar l'èxit reproductor.

Gràcies a aquest mostreig s'han pogut establir estimes sobre els paràmetres demogràfics d'ambdues colònies. Durant el període 2000-2008 es varen marcar un total de 866 individus: 487 a es Pantaleu (243 mascles i 244 femelles) i 379 a les illes Chafarinas (190 mascles i 189 femelles). L'èxit reproductor a la colònia d'es Pantaleu oscil·la entre el 69,5% i el 62,6%. El valor constant de la supervivència de residents fou del 81% per es Pantaleu i del 88% per a les illes Chafarinas, i la probabilitat de recaptura a aquesta darrera fou del 85%

S'ha trobat una bona correlació entre els índexs climàtics i la supervivència per a aquestes espècies tan longeves, d'estratègies vitals lligades a una supervivència adulta molt alta i molt poc variable en funció de l'estocasticitat ambiental. Ambdues colònies se veuen afectades per les variables climàtiques, encara que de forma diferent. Destaca la relació entre supervivència i ENSO. A ambdues colònies s'observa una major supervivència en anys de El Niño, i per contra, menor supervivència amb episodis de La Niña, quan la freqüència de tempestes s'incrementa. També la influència de les condicions climàtiques durant el des-

plaçament cap a les zones d'hivernada a l'Atlàntic estarien influenciant la supervivència adulta, convertint l'espècie com a bioindicador de variabilitat oceanoogràfica a gran escala.

Encara que, tal com comenta l'autor, seria necessari desenvolupar projeccions poblacionals més àmplies incloent NAO i altres variables implicades en la supervivència per a poder obtenir prediccions de futur més sòlides per ambdues colònies.- Guillem X. PONS.

GARCÍA, D. Predation on the endemic balearic shearwater *Puffinus mauretanicus* by peregrine falcon *Falco peregrinus*. *Alauda* 77 (3). 2009 pp 230-231.

En aquesta nota breu es presenta el primer cas de predació de falcó pelegrí *Falco peregrinus* sobre el virot petit *Puffinus mauretanicus* documentat per Espanya, concretament als illots de s'Espardell i Conillera (Pitiüses, Illes Balears). El més interessant de l'observació és que es tracta del primer cas de predació de falcó sobre procelariformes a l'estat espanyol. Es discuteix si les captures s'han produït a la mar o a les proximitats dels seus caus i s'indica que és necessari un major seguiment per veure l'impacte que pot tenir aquest comportament dels falcons sobre la població total de virot petit.- Rafel MAS.

LLIBRES

ARCOS, J.M., J. BÉCARES, B. RODRÍGUEZ i A. RUIZ. 2009. *Áreas Importantes para la Conservación de las Aves marinas en España*. LIFE04NAT/ES/000049-Sociedad Española de Ornitología (SEO/BirdLife). Madrid. 380 pp. ISBN: 978-84-937351-0-4.

L'exitós programa d'Àrees Importants pels Aucells (*Important Bird Areas*, IBA) de BirdLife International, es comença a traslladar al medi marí. Fins ara no s'havia abordat aquest hàbitat de manera específica a causa principalment de la manca de dades sobre la distribució dels aucells al mar i a la difi-

cultat en la identificació i la delimitació d'àrees en un medi *a priori* tan dinàmic. No obstant això, els compromisos internacionals dels països de la Unió Europea i les pròpies iniciatives d'algunes ONG, com BirdLife International, han canviat aquesta situació i durant la darrera dècada s'ha començat a plantejar la necessitat de corregir l'abandó històric que ha sofert la biodiversitat marina.

SEO/BirdLife, conscient de la importància de la comunitat d'auells marins d'Espanya, va voler obrir camí plantejant un ambiciós projecte que no es limitava a la identificació de les zones que els auells utilitzen en el mar, sinó que havia de començar amb la recollida de dades. L'objectiu de completar un inventari de les Àrees Importants pels Auells marins a Espanya es va concretar en una iniciativa de més de quatre anys de durada (octubre de 2004 a febrer de 2009), amb un pressupost d'un milió d'euros, que no hagués estat possible abordar sense el co-finançament dels fons LIFE de la Unió Europea i del Ministeri de Medi Ambient ni sense el suport de la Secretaria General de Pesca Marítima i de totes les comunitats autònomes amb costa. També és de destacar la gran quantitat de col·laboradors i institucions científiques que han contribuït a aquest treball, com és habitual en els inventaris d'IBA, i als quals s'esmenta en un extens apartat d'agraïments.

El resultat d'aquesta aposta és aquest llibre, que no ha de veure's merament com el primer inventari d'IBA marines d'Espanya (que, juntament amb el de Portugal, desenvolupat per un projecte germà de SPEA/BirdLife, són els primers d'Europa) sinó que és també un manual metodològic de referència de com s'ha realitzat la recollida i el tractament de les dades, la delimitació de les àrees en el mar i la necessària adaptació

dels criteris d'IBA a aquest medi. En definitiva, és ja un treball de referència per als nous inventaris d'IBA marines que s'estan desenvolupant a països com Malta, Grècia, Itàlia, Letònia, Estònia, Lituània, Holanda i fins i tot a Nova Zelanda o Argentina.

L'edició d'aquest inventari-metodològic està a l'altura de la rellevància del seu contingut i el Dr. Xavier Ruiz, a qui va dedicar, n'estaria orgullós. En particular destaca l'apartat sobre metodologia, en el qual l'explicació de la utilitat dels models de qualitat de l'hàbitat i de com s'arriba a la delimitació final de les àrees clau resulta molt didàctica gràcies a la multitud de mapes i gràfics (que es completen en un annex específic). La profusió de fotos al llarg de tot el llibre, principalment les d'aus objecte d'aquest estudi, aporta una connexió directa amb les vertaderes beneficiàries, encara que és una llàstima que algunes d'elles hagin quedat una mica fosques. És de destacar també el detall del punt de lectura, il·lustrat amb les siluetes dels auells i les icones d'amenaques que s'utilitzen en la descripció de cada IBA.

L'inventari pròpiament dit -la descripció, localització, importància ornitològica, amenaces i gestió de les 42 IBA identificades- ocupa, com és d'esperar, més de la meitat del llibre. Aquest inventari, que era l'objectiu últim del treball, és una part del llibre amb vocació de consulta, no obstant això les primeres 100 pàgines han de ser llegides per tot aquells interessats a conèixer la situació, complexitat, eines i necessitats de la conservació dels auells marins a Espanya.

En definitiva, un treball i un llibre que marcaran un abans i un després en l'estratègia europea per a la conservació del medi marí i esperem que també contribueixi a la seva preservació efectiva

va. El mar i els seus aucells mereixien aquest esforç i el resultat final els ha fet justícia.- Carlota VIADA.

ATIENZA, J.C. 2006. *El escribano palustre en España. I Censo Nacional (2005)*. SEO/BirdLife. Madrid.

A la sèrie sobre el seguiment d'aucells que edita la SEO, el número 7 està dedicat al primer recompte (primavera 2005) de la població reproductora de l'hortolà de canyet *Emberiza schoeniclus* a Espanya, essent aquest un dels passeriformes amb una població reproductora més exigua de la península Ibèrica i Balears. En aquests dos territoris hi estan presents dues subespècies, una endèmica, la *E. s. lusitanica* que ocupa la costa atlàntica de Portugal i Espanya (llocs humits des de Lisboa a Irún), i l'altra, la *E. s. witherbyi* que només cria als llocs humits del vall de l'Ebre, la Manxa, Llevant, Mallorca i sud de França.

En total se recomptaren 198 llocs humits, dels quals 70 localitats amb cites històriques de presència possible o seguira i 128 localitats restants per presentar condicions adequades per a l'espècie. Se considerarà com nombre de colles total el nombre de mascles detectats. Quan només se detectà una femella també se considerarà com presència d'una colla.

Els resultats donaren 319 parelles reproductores detectades, estimant que podrien arribar fins a les 431 colles. La població de la subespècie *E. s. witherbyi* es de 254-360 colles mentre que la subespècie *E. s. lusitanica* va ser de 65-71 colles.

De les 198 localitats censades només 35 presentaren un recompte positiu. El 90% de la població està localitzat a tres regions, Castella-La Manxa (50%), Catalunya (21%) i Galícia (19%). Destacant dos llocs humits pel

percentatge de població que acullen: el Parc Nacional de les Tablas de Daimiel amb 90-120 colles (28,2%) i el Parc Natural del Delta de l'Ebre amb 50-100 colles (15,7%). Aquest primer recompte nacional confirma la crítica situació d'aquestes dues subespècies i la necessitat de catalogar-les com *En Perill* en el Catàleg Nacional d'Espècies Amenaçades.

A Balears se prospectaren 6 llocs humits adequats per a l'espècie (Albufeta, s'Albufera, Albufera des Grau, Son Saura del Nord i Sud, i Son Bou). Només se detectà al Parc Natural de s'Albufera de Mallorca amb 12-13 colles. L'estudi comenta la regressió de l'espècie a s'Albufera, així en aquest canyissar compacte d'unes 2.000 ha amb poques aigües lliures, s'estimaren entre 250 i 1.000 colles nidificants l'any 1990, 400 al 1992, i 250 al 2000. La causa d'aquesta disminució pot estar relacionada a partir d'una forta tempesta de calabruix a la tardor de 1995. Aquesta disminució ha continuat, podent ésser considerada actualment com una espècie escassa i amb un estatus desconegut, agreujat per un possible aïllament d'aquesta població insular. Per tot això urgeix prendre mesures de conservació per evitar l'extinció de l'espècie a Balears.- Carles LÓPEZ-JURADO.

BIRKHEAD T. 2008. *The Wisdom of birds. An Illustrated History of Ornithology* (La saviesa del aucells. Una Història Il·lustrada de l'Ornitologia). Ed. Bloomsbury, Londres. ISBN: 978-0-7475-9256-3. 410 pp.

Aquest llibre escrit en clau d'assaig fa un repàs al llarg de la història de l'ornitologia de tots els coneixements que es tenien sobre aquest tema fa segles i els nivells de coneixements als que s'ha arribat a l'actualitat. Presenta, des dels

mites i creences populars de l'antigor, als més moderns i actuals coneixements i experiments duts a terme recentment. Això sí, i com a bon britànic, emprant la figura d'un compatriota, John Ray, com a fil conductor i emprant-lo com a punt d'inflexió a partir del qual es comença a fer ciència amb majúscules. Birkhead és professor a la Universitat de Sheffield on ensenya comportament animal i història de la ciència. En aquest llibre es fa un recull exhaustiu de dades i coneixements antics, una feinada de recerca i arqueologia llibresca impressionant. En aquesta publicació de gran qualitat i tapa dura, trobam capítols dedicats a la llum i el cicle reproductor; la migració; l'instint i la intel·ligència; el procés que va des de l'ou al pollet; el sexe i la infidelitat. És especialment destacable el capítol dedicat a l'estudi de les migracions. A part dels elaborats texts, les il·lustracions que acompanyen són cada una d'elles una joia. Realment impressionants les làmines extretes de *British Birds* de H. L. Meyer, amb làmines d'aus pintades en viu entre el 1835-1850. I destacar una pintura d'un verdol *Carduelis chloris* de John Walter de 1650 on l'animal sembla ben viu. Un llibre per xalar, una vegada superat l'esglaió de la lectura en anglès.- Rafel MAS.

ESTRADA, J., JUTGLAR, F. i LLOBET, A. 2010. *Ocells de Catalunya, País Valencià i Balear. Inclou també Catalunya nord, Franja de Ponent i Andorra*. Lynx Edicions, Bellaterra (Barcelona). ISBN: 978-84-96553-54-5.

L'editorial Lynx, dintre de la col·lecció Descobrir la Natura, acaba de treure la guia de camp Ocells de Catalunya, País Valencià i Balears, amb texts de Joan Estrada i il·lustracions de Francesc Jutglar i de Toni Llobet. Joan

Estrada va ser encarregat ja fa uns anys de tirar endavant aquesta guia. És un conegut ornitòleg català, amb una àmplia trajectòria, destriant, per exemple, ser coeditor de l'Atlas del Ocells nidificants de Catalunya i Andorra 1999-2002. Francesc Jutglar, que ha fet la major part dels dibuixos, és ornitòleg i té un reconeguda trajectòria com a dibuixant per les il·lustracions aparegudes, entre d'altres, al Handbook of the Birds of the World. En Toni Llobet ha participat en les il·lustracions de moltes obres i, actualment, treballa en el Handbook of the Mammals of the World, d'aquesta mateixa editorial.

Aquesta és la primera guia de camp escrita en català, ja que les anteriors varen ser traduccions d'obres fetes en anglès pel Regne Unit i resta d'Europa. L'obra, molt ben editada i de tapes dures, manté la solució més pràctica de texts i mapes de distribució a l'esquerra, i dibuixos a la dreta. A cada plana els dibuixos es troben a escala, exceptuant-ne un que s'indica a peu de pàgina, i els dibuixos d'exemplars en vol, ja que no hi cabrien, la qual cosa afavoreix molt la comparació entre les espècies presents. Els texts, comencen amb el nom català, seguit del nom científic, i noms oficials valencians i balears quant aquests siguin diferents del català i sempre que l'espècie estigui present a cada zona. A continuació s'indica la mida amb la longitud total i, en certs casos, de l'envergadura. Segueix amb la descripció de cada exemplar, veu, requeriments ecològics, comportament distribució a la zona paleàrtica occidental i, finalment, situació en cada zona. Aquest darrer apartat, juntament amb el mapa de distribució, està resolt, en línies generals, molt favorablement. No obstant, degut a la llarga redacció d'un llibre com aquest, hi ha novetats ornitològi-

ques que, lògicament, no han pogut quedar reflectides. És molt difícil poder editar una guia com aquesta amb tota la informació generada en els últims anys. El mapa de distribució presenta la novetat de representar molt més detalladament als Països Catalans les cinc següents zones: les de les espècies presents tot l'any, les reproductores, les hivernants abundants, les hivernants escasses i les que es troben de pas en dispersió o són zones d'alimentació. En general aquestes mapes estan molt treballats, si bé sempre trobarem petits detalls millorables.

Els dibuixos són excel·lents, amb nombrosos detalls d'exemplars amb plomatges no nupcials, com en el cas de les anàtides i larolimícoles, per exemple, i juvenils. També inclouen una bona representació d'espècies exòtiques amb poblacions establertes, destriant algunes anàtides, lloros i ploceïds. Finalment, es fa menció a les diferències de coloració d'algunes subespècies balears com la del mejamosques i la del capsigrany. És la primera guia on ja surt l'únic passeriforme endèmic de les Balears, el busqueret collarg (*Sylvia balearica*).

En definitiva, es tracta d'una obra molt recomanable tant pels que s'inicien en l'ornitologia de camp i volen adquirir la seva primera guia com pel més veterà, que podran també gaudir de la informació que aquesta guia aporta als ocells dels països de parla catalana.-
Jordi MUNTANER.

REBASSA, M., MANCHADO, J., MARTÍNEZ, J.L., TORRENS, S., I ORIOLA, M.C. 2009. Guia de Turisme Ornitològic de Mallorca. Ed. Artes Gráficas de Baleares SLU. 128 pp. ISBN: 978-84-61357932.

Aquesta entretinguda guia cobreix un buit entre els aficionats locals, nacio-

nals o estrangers que poden venir a Mallorca cercant on observar ocells. La guia ens mostra 17 zones i 26 itineraris on observar ocells, que mostren els diferents hàbitats que se poden trobar a l'illa i informació detallada sobre més de 240 espècies d'ocells (on observar-los, en quina època de l'any, abundància, etc...).

La guia comença amb unes pinzellades sobre el clima, la vegetació, la fauna i els ocells de l'illa, informació sobre endemismes, segueix amb la descripció dels itineraris i acaba amb un llistat d'espècies on se detalla el nom científic, estatus, zones on aquesta espècie és citada a la guia, un llistat de rareses, i un interessant apartat sobre el comportament que s'aconsella a un observador d'ocells.

Cada ruta presenta un mapa amb els itineraris, explica quina és la millor època de visita, un resum de les espècies més característiques i el seu estatus, i zones pròximes també d'interès ornitològic. A més cada itinerari té un interessant apartat de recomenacions generals i telèfons d'interès de centres d'informació sobre la zona i oficines d'informació turística pròximes. Els observadors d'ocells locals podran trobar a faltar a la guia alguns llocs habituals d'observació d'ocells com algunes basses de reg, Ses Fontanelles o el Prat de Sant Jordi, encara que, la guia amb bon criteri se centra en zones on se pot fer un recorregut o seguir un itinerari, i les 17 zones descrites representen tots els hàbitats en els que podem trobar ocells a l'illa, encara que n'hi hagi alguns més.

Ben coneguts aquí a l'illa, Maties Rebassa (ornitòleg), Josep Manchado (geògraf) i José Luis Martínez (naturalista), que comparteixen amb Sebastià Torrens una afició comuna, l'observació d'ocells, junt amb Mª Carmen Oriola

firmen aquesta interessant guia divulgativa, escrita amb rigor, i me consta que han dedicat moltes hores de camp per concretar amb exactitud els itineraris, cosa que no és fàcil.

No oblidem que un alt percentatge dels turistes ornitològics o “birdwatchers”, potencials usuaris de la guia, són també aficionats a la fotografia d’ocells, motiu pel qual sens dubte un dels grans atractius d’aquesta guia és que està estudiant il·lustrada amb fotografies de naturalesa de gran bellesa d’un dels millors fotògrafs d’ocells i naturalesa que tenim a Mallorca, Sebastià Torrens. L’atractiu format final de la guia se deu a un gran treball de disseny i maquetació de Mª Carmen Oriola.

Molts dels “birdwatchers” que visiten Mallorca ho fan cercant espècies endèmiques o espècies locals que no poden veure’s fàcilment a altres països i la guia presta atenció a donar informació

detallada dels nostres endemismes més importants. La guia està editada en català i anglès.

Si tenim en compte la pressió que l’urbanisme i altres formes de turisme han exercit i exerceixen sobre tots els hàbitats de Mallorca, no puc acabar sense assenyalar el fet que la guia és en si mateixa una arma de defensa contra les agressions que la mà de l’home pugui dur a terme a les zones divulgades, ja que el turisme ornitològic és turisme també al cap i a la fi, i la publicació de l’interès d’un itinerari, sens dubte, una vacuna contra el seu deteriorament.

És, en definitiva, una guia pràctica i útil, que ajudarà a molts observadors d’ocells a trobar diferents espècies mentre gaudeixen de molts de llocs de bellesa excepcional que tenim a aquesta illa, i que sovint no valoram.- Juan José BAZÁN.

ALTRES LLIBRES REBUTS

- ADROVER, J. i MUÑOZ, A. 2009. *Seguiment de la població de milana Milvus milvus a Mallorca, 2009*. GOB. Palma. Informe inèdit.
- AMENGUAL, E. 2009. *Campaña de anillamiento de aves en paso postnupcial en el Parque Nacional del Archipiélago de Cabrera, octubre 2009*. Ministerio de Medio Ambiente & GOB Mallorca & Skua Gabinete de Estudios Ambientales S.L. Informe inèdit.
- AMENGUAL, E. 2009. *Campaña de anillamiento de aves en paso prenupcial en el Parque Nacional del Archipiélago de Cabrera, marzo-mayo 2009*. Ministerio de Medio Ambiente & GOB Mallorca & Skua Gabinete de Estudios Ambientales S.L. Informe inèdit.
- BARREDA, J. i CASTANY, J. 2008. *Aus al Parc de Ribalta de Castelló*. Associació Grup Au d’Ornitologia.
- BARTHEL, P.H. i DOUGALIS, P. 2008. *Aves de Europa*. Lynx.
- BONNÍN, J. 2009. *6a Campanya d’anellament científic d’ocells a la migració prenupcial a Can Marroig 2009*. Parc Natural de ses Salines d’Eivissa i Formentera. Espais de Natura, Conselleria de Medi Ambient, Govern de les Illes Balears & GEN-GOB Eivissa. Informe inèdit.
- BONNÍN, J. 2009. *Campanya d’anellament científic d’aus durant la migració postnupcial, Parc Natural de sa Dragonera, 2009*. Espais de Natura, Conselleria de Medi Ambient, Govern de les Illes Balears & Associació Amics de la Trapa. Informe inèdit.
- BONNÍN, J. 2009. *Seguiment del procés migratori dels passeriformes a la finca pública de Planícia. Paratge Natural de la Serra de Tramuntana. Tardor 2009*. Espais de Natura i la Conselleria de

- Medi Ambient del Govern de les Illes Balears & Paratge Natural de la Serra de Tramuntana. Informe inèdit.
- BRICHETTI, P. 1987. *Atlante degli uccelli delle Alpi italiane*. Editoriale Ramperto.
- CHITTENDEN, H. i WHYTE, I. (sense data). *Roberts Bird guide. Kruger National Park and adjacent lowveld*. John Voelcker Bird Book Fund.
- COUZENS, D. 2008. *Top 100 birding sites of the world*. New Holland.
- FORNASARI, L. et al. 1992. *Atlante degli uccelli svernanti in Lombardia*. Regione Lombardia / Università degli Studi di Milano.
- FROST, P. 2007. *Aves rapaces*. Parragon Books Ltd.
- HAAS, D. i SCHÜRENBERG, B., coord. 2008. *Stromtod von Vögeln*. Ökologie der Vögel, Band 26.
- HERNÁNDEZ, V. J. 2008. *La comunidad de aves de un humedal litoral mediterráneo. Estructura, dinámica y conservación*. Tundra Ediciones.
- KOVACS, K. i LYDERSEN, C. 2006. *Birds and Mammals of Svalbard*. Norsk Polarinstittutt (Tromsø).
- MESSAGE, S. i TAYLOR, D. 2006. *Limícolas de Europa, Asia y Norteamérica*. Lynx.
- NEWTON, I. 2003. *The speciation and biogeography of Birds*. Academic Press.
- OBERPRIELER, U. i CILLIÉ, B. 2008. *The Bird guide of Southern Africa*. Game Parks Publishing.
- SEO/BirdLife i VARELA, J. 2007. *Aves amenazadas de España*. Lynx Edicions (Bellaterra).
- SWASH, A. i STILL, R. 2000. *Birds, Mammals and Reptiles of the Galápagos Islands*. WILDGuides / Pica Press.
- RAMOS, J. et al. (sense data). *Las aves de la isla de Tabarca*. AHSA.
- TENNYSON, A. i MARTINSON, P. 2006. *Extinct birds of New Zealand*. Te Papa Press (Wellington).
- TRUJILLO, O. 1992. *Los Sílvicos en Gran Canaria*. Cabildo Insular de Gran Canaria.
- VARELA, J. 2007. *Aves amenazadas de España*. Lynx.
- ZUBEROGOITIA, I. et al., coord. 2002. *El halcón peregrino*. Bizkaiko Foru Aldundia.